

Recensioner

ERIK BERGMAN

Constructing Saint Birgitta.

Birgittine Preaching and the Cult of Saint Birgitta in Vadstena Abbey, 1397–c. 1510.

Diss., Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, 2024. 329 s. ISBN 978-91-908-7428-2

I sin avhandling i praktisk teologi analyserar Erik Bergman vilken syn på Birgitta som kommer till uttryck främst i de medeltida Vadstenabrödernas predikan men även i ett urval hagiografiska och liturgiska källor. På ett mer precist plan vill han komma åt hur Birgitta ”konstrueras” som helgon och hur bilden av helgonet förändras över tid. Betonar man klassiska monastiska ideal för kvinnliga helgon från tidig medeltid eller sker det ett perspektivfokus när det som i fallet med Birgitta är ett relativt nyligen kanoniserat helgon vars kult ska introduceras och befastas?

Källmaterialet består av predikningar ämnade för någon av Birgittas festdagar. Totalt identifierar Bergman 125 predikningar, men det säger sig självt att alla dessa inte kunnat analyseras i sin helhet. Flest predikningar finns bevarade till kanonisationsdagen (7 oktober). Det liturgiska materialet består främst av officier till Birgitta och det hagiografiska av vitor och påvens kanonisationspredikan.

Avhandlingsprojektet kan sägas vara en exponent för det vitaliserade intresse för medeltidsforskning som blev en följd av publiceringen av katalogen över C-samlingen i Uppsala universitetsbibliotek (1988–1995), mer specifikt det projekt om Vadstenabrödernas predikan som startade 1994.

RECENSIONER

203

Efter introduktion och materialpresentation presenteras i kapitel 3 vad vi känner till om de yttre ramarna kring predikoverksamheten. Kapitel 4 redogör för Birgittabilden i de liturgiska och hagiografiska källorna och kapitel 5 för hur predikningarna är uppbyggda när det gäller val av *thema*, hur detta behandlas homiletiskt och hur en viss grundstruktur kan byggas ut på olika sätt, t.ex. med hjälp av *exempla* eller liknelser. I kapitel 6 görs en detaljerad analys av en predikan av brodern Tore Andersson från 1397, den äldsta attribuerade predikan i materialet, vilken också återges i transkription i appendix. Genom att Tores text jämförs dels med en modellpredikan (till sankta Elisabeth av Ungern), dels med ett par Vadstenapredikningar av yngre datum men som använder Tores text som inspiration, erbjuds möjligheter att studera förskjutningar i preferenser och ideal. Det förefaller som om Tore mer (men inte uteslutande) betonar de "beundransvärda" sidorna hos Birgitta medan hans yngre ämbetsbröder mer fokuserar de "efterföljansvärda", en utveckling som motsvaras av den utveckling från *admirability* till *imitability* i synen på kvinnliga helgons roll som tidigare forskning kunnat konstatera från tidig till sen medeltid. I de båda yngre predikningarna sker detta bland annat genom att predikanterna riktar direkta uppmaningar till åhörarna att de ska ha Birgitta som efterföljansvärt exempel eller genom att de återberättar episoder ur det hagiografiska materialet med samma funktion.

I det avslutande kapitel 7 konkretiseras det som framkommit i tidigare kapitel genom en tematisk analys. Som en bakgrund tecknas i kapitlets inledning en översikt över den kateketiska undervisningen. Ett antal (sex stycken) teman som varit vanligt förekommande i diskussionen om kvinnliga helgon identifieras sedan i materialet. Dessa kopplas till någon central kategori i den kateketiska undervisningen, inte sällan en dygd, för att illustrera hur undervisningen om helgonen kan användas som utgångspunkt för en verkningsfull förkunnelse med åhörarnas liv i Birgittas efterföljd i centrum. Idén om den ärftliga heligheten och ett helgons förnäma bakgrund (som hos till exempel Elisabeth av Ungern) omvandlas på detta sätt till en undervisning om ödmjukheten. Det sker genom det som kallas *spiritualization*: det är inte den ädla härstamningen i bokstavlig me-

ning som ska beundras; i stället ska den inre rikedom som visar sig i ett ödmjukt sinnelag imiteras. På samma sätt förfars med Birgittas egenskap av både jungfru, gift kvinna och änka. En gift kvinna kan bevara sin kyskhets, ett av de klassiska monastiska idealen, genom att leva i ett kyskt äktenskap; men hon, och därmed också de gifta kvinnor som befinner sig bland åhörarna, kan också bevara sin inre kyskhets som visar sig i ett rent sinne. Övriga teman är änkeståndet (att leva i världen men som en nunna); att leva i Kristi efterföljd (den självvalda fattigdomen); Birgitta som profet (den Heliga Andes sju gåvor) och Birgitta som mirakelgörare (botgöringen).

Den sammantagna bedömningen är att detta är en mycket väl-skriven doktorsavhandling. Källhanteringen är föredömlig och detta gäller såväl de latinska transkriptionerna som översättningarna till engelska. På det metodiska planet vill jag särskilt framhålla sättet på vilket Bergman arbetar med modellpredikningar och de förändringar sådana utsätts för i den fortsatta traderingen, förändringar som får ett signalvärde för den speciella typ av spiritualitet som präglar Vadstenaklostret. Processen från modellpredikan till "faktisk" predikan (i betydelsen predikan som är avsedd att hållas på en viss dag och i en viss miljö) uppträder parallellt med några andra besläktade, men inte nödvändigtvis kausalt relaterade, processer. Övergången från hänförelse till efterföljelse när det gäller framställningen av helgonen är en. Den tydliga men delvis öppna gränsen mellan det kontemplativa och det aktiva livet i världen, avläsbar i Tore Anderssons predikan och förkroppsligad av Birgitta själv, är en annan. Själva processen att röra sig mot en vidare förståelse av några centrala begrepp, som till exempel kyskhetsen, änkeståndet eller rikedom, som inbegriper inte endast den bokstavliga betydelsen utan även en andlig, "inre" dimension, är en tredje. Det finns en viss släktskap med de homiletiska momenten *förklaring* av bibelns ord och *tillämpningen* av dem på åhörarna i den faktiska predikosituationen, om än tidsramen här är en annan. På så vis kan man säga att Bergmans avhandling organiskt struktureras kring en kärna av möjligen relaterade men i vilket fall som helst temporalt förbundna utvecklingar.

Det är svårt att resa några egentliga invändningar mot denna avhandling och analyserna är utförda med stor noggrannhet och

sakkunskap. Kanske hade slutdiskussionen vunnit på ett mer syntetiserande resonemang om hur de övergripande resultaten ska tolkas mot bakgrund av den allmänna utvecklingen av teologi och fromhetsliv under senmedeltiden. Bergman kunde även ha varit något mer specifik när det gäller den antagna publikens sammansättning liksom hur övergången från modellens latin till den faktiska förkunnelsen på svenska egentligen gick till, men här finns ju å andra sidan tidigare forskning att anknyta till. Så länge det inte går att peka ut en bestämd åhörarkategori (det gör det nästan aldrig) riskerar resonemang om hur predikanterna presenterar helgonet på olika sätt inför olika grupper (t.ex. änkor, rika, jungfrur) att bli något abstrakta, men problematiken hanteras genomgående bra.

Detta är inte en teoridriven avhandling och den teoretiska diskussionen är knapphändig. Centralt för upplägget är aktuell forskning om hur helighet konstrueras (*Constructed sainthood*), men Bergman är väl inläst även på annan relevant forskning, inte minst tidigare studier om Vadstenapredikan. Det som står alldeles klart är att Erik Bergmans avhandling är ett väsentligt bidrag till den forskningen, ett bidrag som var och en som i framtiden vill tränga djupare in i ämnet måste både beundra och imitera.

Roger Andersson

SAMULI KORKALAINEN OCH LEENA LAMPINEN (RED.)

Encounters at Borders and across Border

Hymnos 2024. Helsingfors: Sällskapet för hymnologi och liturgik, 2024. 145 s.
ISBN 978-95-269-7482-8

Finska sällskapet för hymnologi och liturgik har 2024 sammanställt en årsbok på temat "möten vid och över gränser", relaterat till liturgins och kyrkosångens områden. Boken omfattar sex studier som alla i bred mening och på olika sätt applicerar begreppen "gränser" och "möten" på aktuella och historiska praktiker och texter.

Redaktörernas förord tar upp frågan om Finland som i sig varande "gränsland", aktualiserat genom de 130 milen av gräns mot Ryssland, vilket innebär en hård barriär, över vilken möten för överskådlig

tid inte är möjliga. Finland utgör också i språklig mening ett gränsland, som har sin lingvistiska affiliation i öst, men sin kulturella och i många avseenden kyrkliga historia i väst. En tredje egenhet för Finland är de två statskyrkorna (den evangelisk-lutherska och den finsk-ortodoxa), vilket understryker gräns- och mötesbegreppen i såväl geografiska som världsekumeniska sammanhang.

Jochen Arnold behandlar alternativ till fysiskt och gemensamt nattvardsfirande inom den tyska evangeliska kyrkan (med vissa utblickar till andra lutherska samfund), utifrån de utmaningar som covid 19-pandemin uppställde, och som i vissa fall kommit att bestå även då de behov som låg bakom förändringarna inte längre föreligger. Bruken och tolkningarna av mässans innebörd är många och spretiga. Bland teologiska argument märks uppfattningen om Ordet och predikan som "sacramentum audibile" ('hörbart sakrament') vilken lättare överförs med modern teknologi och informationskanaler än det fysiska sakramentet. Samtidigt förutsätter detta en låg uppfattning av det fysiska sakramentet, på bekostnad av Ordets förmedlande, varför detta knappast inneburit en lösning av grundproblemet. Hemkommunion har förekommit och förekommer, men reser problem vad gäller församlingstanken och de lika möjligheterna till gudstjänst. En tredje möjlighet – nattvardsfirande utomhus – behandlas av Arnold i korthet, men förefaller inte vunnit större insteg i tyskt kyrkoliv. Arnold landar i den något förvånande slutsatsen att "[c]learly we cannot simply return to the usual practice for the Lord's Supper", samtidigt som han inte direkt pekar på starka möjligheter i de bruk som analyseras (utifrån argument i bekännelseskrifter och sakramentssynen hos inflytelserika moderna teologer).

Elsabé Kloppers behandlar i studien "Singing the Sacred: Crossing Borders in the Public Sphere" psalmsång utanför det kyrkliga rummet i snävare mening. Ett antal exempel på klingandet av Rinckert-psalmen "Nun danket alle Gott" (till Crügers melodi) i sammanhang utanför kyrkan ligger till grund för analyser om huruvida det offentliga rummet sakraliseras av melodin. De fall som behandlas rör melodin såsom visslad på Heathrow Airport, spelad av rådhusklockspelet i Gdansk, eller sjungen vid överlämnningen av tyska krigsfångar från Sovjetunionen (ett decennium efter krigsslutet).

tet) i samband med Konrad Adenauers förhandlingar 1955. Klopers analyserar även innebörden i psalmcitat eller psalmsång i tal av statschefer och ledare. Såväl de amerikanska presidenterna Barack Obama och Joe Biden som den sydafrikanske presidenten Cyril Ramaphosa har i tal och framträdanden tagit till psalmsång eller psalmcitat. Fokus är här både på texternas roll i det politiska sammanhanget som det offentligt klingande i psalmmelodin. Tesen som drivs är att psalmer inte beskriver utan förkroppsligar Gud och på att "[t]he singing of hymns as an aesthetic response to religious experiences is an embodiment of theology" (s. 47).

En central teoretisk studie av språkliga hänsyn i liturgisk sång är "Heritage of the Tower of Babel?: Language Policies in Multilingual Contexts of Liturgical Singing". Den är samförfattad av inte färre än fem forskare (Samuli Korkalainen, Tuuli Lukkala, Kristel Neitsov-Mauer, Per Kristian Aschim och Jan Hellberg). I de fem fallstudier som lyfts känns var och en av författarnas specialområden igen. Många perspektiv öppnas, av en omfattning som inte kan refereras här. Centralt är liknelsen av nutida sångförhållanden vid Babels torn, belyst genom språkförändringar, översättningar, officiella språk o.s.v. En allmän invändning mot just den jämförelsen kunde vara att många av de studerade repertoarerna börjat sitt liv i ett litet språkligt och kulturellt område. Varken latinet, kyrkoslavisken, grekiskan eller tyskan motsvarar det urspråk som förmodas i den gammaltestamentliga berättelsen. I beskrivningen av officiella, korrekta och normerande språk belyses i studierna ibland språkförståelse, ibland makt.

Miika Halonen, doktorand vid Sibeliusakademin i Helsingfors belyser teologiska, humanistiska och antikvariska ideal i den tyske polyhistorn Michael Praetorius skrifter. Förutom tankeväckande läsningar av dessa betraktas hans orgelkoraler och *ricercari* såsom varande en klingande motsvarighet till retorikens och homiletikens *exordium* (ingång, inledning). Halonen menar att Praetorius humanism yttrar sig i att både i text och ton retoriskt uppmuntra åhöraren att själv söka (etymologin bakom "ricercare") vidare, vilket delvis ger ett nytt perspektiv på vad som traditionellt beskrivits som den lutherska ortodoxins koherent betingade teologi och kyrkoliv. Ha-

lonen förankrar sin forskning i tidigare och pågående forskning om Praetorius och den lärda lutherska musiktraditionen.

Organisten som initiativtagare och möjliggörare av interaktion i liturgin är ämnet för en originell studie av Anna Pulli-Huomo. Hon arbetar autoetnografiskt utifrån egen verksamhet som organist i den finska evangelisk-lutherska kyrkan. Konstnärlig forskning har växt fram som ett vitalt forskningsfält vid Sibeliusakademien i Helsingfors. I såväl Finland som Sverige har många av doktoranderna i forskarskolorna varit organister, men relativt sällan har självreflekterande liturgiskt arbete varit huvudpunkten i forskningen. Undantag finns dock, såsom Per Högbergs avhandling *Orgelsång och psalmspel: Musikalisk gestaltning av församlingssång*, framlagd vid Högskolan för scen och musik i Göteborg 2013 och Martti Laitinens avhandling *Muusikon taiteellinen työ ja liturginen konteksti* ('Musikerns konstnärliga arbete och liturgiska kontext'), framlagd vid Sibeliusakademien 2017. Pulli-Huomos eget arbete behandlar också repertoarspel (Messiaen, Demisseux m.fl.) inom ramen för gudstjänstsammanhanget. Begreppet "musical words", vilka bedöms vara "comparable to spoken words of the liturgical service" (s. 118) skulle vinna på en fortsatt reflektion över musikens abstrakta värde. På ett sätt anknyter studien till det historiska gods Halonen behandlar, i enlighet med Praetorius ofta anförda förord till *Polyhymnia caduceatrix* (1619), där "concio" (predikan) jämförs och ställs jämte "cantio" (sång, och i utökad betydelse: musik).

Samlingen avslutas med ytterligare en samförfattad artikel. Leena Lampinen, Hilka-Liisa Vuori, Tuomas A. Meurman och Riika Patrikainen tar upp frågor om mässliturgin utifrån begreppet "borders". Här syftar problemställningen inte främst till att synliga och osynliga gränser existerar, utan att "border crossings" har en egen potential såsom "touching", att nå över gränserna emotionellt och kognitivt. Den svenska termen "gränsöverskridande" bär på vissa positiva konnotationer (vad gäller exempelvis kulturella uttryck) och vissa negativa (vad gäller exempelvis sociala normer och integritet), och detsamma gäller säkerligen de flesta språk berörda i denna studies empiri. Den är öppet framställd med inblick i forskningssamarbetets verkstad, i kollaborativt autoetnografiskt återgivna replikväxlingar

från möten och gemensamma liturgiska och icke-liturgiska möten mellan författarna. Patrikainen, kantor (kyrkosångare) i finsk-ortodoxa kyrkan behandlar problematik med taktila gränser gentemot den ortodoxa traditionen. För heliga kyssar, välsignelse genom beröring med flera bruk finns tveklöst helt andra gränser i dagens Finland än i de senantika förhållanden där bruken har sina rötter. Som traditionskontrast framstår Meurmans behandling av handslaget, normalt sett inte vanligt förekommande vid fridshälsningen i den finska lutherska gudstjänsten, även om Kyrkohandboken från 2000 (*Jumalanpalvelusten kirja*) erbjuder möjligheten (utan påbud). Detta förklaras i litteraturen av disciplinär barnuppfostran och krigstrau-matisering (inbördeskriget, vinterkriget, fortsättningskriget), där rädslan för fysisk kontakt anses vara följden. Här kunde en jämförelse med den finska tangotraditionens framväxt vara belysande.

Denna volym belyser som helhet en rad viktiga perspektiv på aktuell gudstjänstpraxis och liturgisk reflektion. Redaktörer och författare bör ha en eloge för att ha identifierat ett antal sällan belysta områden inom dagens gudstjänstliv och för att därtill ha bidragit till metodisk vidareutveckling, där i synnerhet de två samförfattade bidragen är speciellt värdefulla.

Mattias Lundberg

KATHARINA HERRMANN

Gesungene Katechese

Kommunikation durch Popularisierung. Kulturelle Repräsentationen eines engagierten Christentums im Neuen Geistlichen Lied.

Religion in der Bundesrepublik Deutschland 11. Tübingen: Mohr Siebeck, 2021, 411 s. ISBN 978-31-616-0693-9

Gesungene Katechese är en lätt överarbetning av författarens doktorsavhandling och ingår i ett större projekt, "Religion in der Bundesrepublik Deutschland", vid den evangelisk-teologiska fakulteten vid Ludwig Maximilians-universitetet i München. Projektet beskrivs som ett forum för forskning kring frågan om och i vilken omfattning religionskulturella faktorer har påverkat det (väst-)tyska samhäl-

lets utveckling under efterkrigstiden. Inom denna ram undersöker Herrmann den andliga visans framväxt och funktion under perioden 1960–1989.

Redan i boktitelns underrubrik möter ett för författaren centralt begrepp: popularisering, hämtat från historikern Carsten Kretschmann. Med detta avses en process där en bestämd kunskap hos ett fåtal kommuniceras till ett flertal, folket (*populus*) som saknar denna kunskap. Avsikten är att denna ska spridas och befastas i det mottagande kollektivet. Här utgör producentfåtalet aktörerna bakom de nya sångerna och det recipierande kollektivet individer i den lokala församlingen, med intentionen att budskapet därifrån skall spridas till och påverka den evangeliska kyrkan i den tyska förbundsstaten.

Det sociala och teologiska samt idémässiga område som undersöks benämner författaren protestantismen. Här använder hon sig av den mentalhistoriska forskningens perspektiv, d.v.s. ett som studerar det kluster av förhållande tanke-, värderings- och förhållningsmönster, medvetna och omedvetna, som präglar eller anses prägla nationer, etniska grupper, trossamfund etc. Protestantismen betecknas som en sådan mentalitet, inom vilken hon granskar samspelen mellan dimensionerna individ, kyrka och samhälle.

Termen "Neue Geistliche Lieder" (nya andliga visor) beskriver författaren som "ett kyrkomusikaliskt/liturgiskt medium som formulerar olika positioner i det kristna livet – budskap, bön, etik, livshållning – genom sin tidsnära text [och] sin musikaliska struktur i populärmusikens speciella idiom och framförandep Praxis".

Enligt författaren hade populariseringsprocessen sin bakgrund i tiden efter krigsslutet 1945. Där rådde fortfarande ett inflytande från kyrkokampens tid under nazismen, såväl på den då nya *Evangelisches Kirchengesangbuch* (EKG) 1950 som samtida kyrkohandböcker, med sin starkt historiskt tillbakagripande hållning, sin ensidigt vertikala dimension mellan Gud och människa och sin gränsdragning mellan sakral och sekulär, mellan kyrka och värld. Grundteologin var Karl Barths. Detta mötte successivt kritik under 1960-talet genom en teologisk omorientering, av författaren hänförd till Rudolf Bultmann, och samtidigt ökande medvetenhet om djupa globala samhällsliga klyftor och spänningar. Som en reaktion mot den traditionella guds-

tjänstens och de gamla sångernas bristande aktuella relevans började nya gudstjänster och nya sånger ta form där den horisontala dimensionen mot medmänniskan och världen lyftes fram. Här såddes fröet till ett populariseringsprogram. Hur skulle idéerna spridas?

Både de nya gudstjänsterna och de nya andliga visorna hade, enligt författaren, sannolikt länge fått verka marginellt och lokalt om inte en "multiplikationsplattform" hade erbjudits i den tyska evangeliska kyrkodagen: en vartannat år återkommande fem dagar lång stor-samling av och för lekmän inom den tyska protestantismen. Som ett forum för föreläsningar, samtal och debatt kring kyrkans roll i samhället aktualiserades kontroversiella politiska och kulturella frågor. I myllret av medverkande finner man i ett panelsamtal om nya gudstjänster vid kyrkodagen i Köln 1965 bland andra Ulrike Meinhof, då respekterad journalist och deltagare i TV-sända debatter. Kulmen på dagarnas gudstjänstliv var den avslutande festgudstjänsten med upp till hundratusen deltagare. Kyrkodagarnas olika sånghäften bildar grundmaterialet för författarens undersökning.

Författaren disponerar sin huvudframställning i två kronologiska delar, motsvarande två efter varandra följande utvecklingsfaser. Den första fasen omfattar tiden 1960–1972/73, den andra tiden 1972/73–1989. Två drag visar sig gemensamma för båda faserna. Det första är betoningen av vad författaren benämner den evolutionära hållningen, d.v.s. bevarandet av en förbindelse mellan traditionellt och nytt. Det påverkade de nya texterna mindre än musiken, som drog en gräns både mot vad man betecknade som "schlager" och mot den musikaliska avantgardismen. Denna mittposition beskrivs i ett tidigt skede av en av hela processens huvudgestalter, prosten Dieter Trautwein i Frankfurt am Main, som en strävan efter balans mellan traditionella former av kyrkosång och nya influenser, för att hitta en kombination av "psalmodi, reformatorisk koral, bänkelsång [*Bänkelsang*, ung. folklig ballad], spirituals och gospelsång". Det andra är texternas riktning mot "världen". Otaliga i studien är hänvisningarna till kristet "ansvarstagande för världen". Tillvändhet till världen blir den slagruta med vilken författaren rör sig över sitt undersökningsfält. Lite förvånande är att begreppet "diakoni" aldrig förekommer i detta sammanhang.

Med botten i frågan om hur tron skulle tillämpas i världen förde Trautwein med boken *Lernprozess Gottesdienst* in ett kateketiskt perspektiv på populariseringsprocessen. Den nya gudstjänsten var i sig en kateketisk handling som tydliggjorde att konsekvensen av kristen tro var tjänst för världen. Gudstjänsten var lärosalen, visan läromedlet, den sjungna katekesen. Riktningen mot världen fick för övrigt ett uppmärksammat uttryck i en alternativ gudstjänstform som 1968 framträdde i Köln: "Politisches Nachtgebet", politisk aftonbön. Initiativet var katolskt, upplägget ekumeniskt och det stöddes bl.a. av prominenser som Heinrich Böll och Dorothee Sölle. Sölle beskrev aftonbönen som ett "experiment av en grupp, som vill omsätta satsen att tro och politik är oskiljaktiga i praktisk handling." Den tog uttryckligt avstånd från varje form av liturgi och valde en egen ordning i fyra steg: politisk/teologisk information, meditation, diskussion och beslut/handling. Aftonbönen möttes av kyrklig kritik och försvann 1972 i stort från scenen.

I första fasen kom skapandet av nya visor att påverkas av överindividuella organisationer. Ett sådant var "Arbeitsgemeinschaft Musik" (AGM), en paraplyorganisation för ett stort antal sång- och musikföreningar, i flertalet fall knutna till landskyrkornas ungdomsverk-samhet. Musikaliskt intog AGM en evolutionär mittposition. Från denna fas lyfter författaren fram särskilt två kyrkodagssånghäften, 1965 i Köln och 1973 i Düsseldorf. 1965 års sånghäfte markerade en tydlig gräns där inflytandet från populariseringsprocessens huvudin-riktning slagit igenom och fått fäste. Sånghäftet från 1973 betecknas som en höjd- och slutpunkt för den första fasen, inte minst genom att inflytande från samtidens sekulära protestsång fränt och provocativt spetsat den andliga visans uppnådda grad av världstillvändhet.

Sammanfattningsvis hade populariseringsprocessen under första fasen framskridit enligt det beskrivna mönstret: gudstjänster och sånger gjorde de enskilda och församlingarna medvetna om sin kristna kallelse i en värld i förändring, och processen skedde inom ramen för den protestantiska mentaliteten. Teologiskt uppvisade sångerna förskjutningar från en tidigare bekännelse till kyrkan som gemenskap till ett nytt uttryck för individuella behov och en viss distansering från kyrkligheten, från bilden av Gud i hierarkiska termer

till bilden av Gud som medvandrare, från ett exklusivt dogmatiskt språk till försiktiga nyformuleringar av centrala teologiska begrepp.

Kyrkodagen 1973 markerade samtidigt en övergång till den andra fasen. Här stod än mer klart att skapandet av nya andliga visor inte var ett självständigt oberoende fenomen, utan bestämt och därmed begränsat av kyrkodagarnas upplägg och teman, liksom av AGM och en särskild grupp av författare och tonsättare. En viktig förändring var att termen "gudstjänst i ny gestalt" nu avlöstes av termen "levande liturgi". Bakom låg ett paradigmskifte, dels genom teologiska impulser från de två kända samtidssteologerna Harvey Cox och Jürgen Moltmann, liksom från Latinamerika och befrielsesteologin, dels genom ett andligt fördjupande från den ekumeniska gemenskapen i Taizé. Därmed sammanfogades drag av fest och fantasi, frihet, rörelse och glädjeyttringar i gudstjänsten (Cox, Moltmann) med inslag av reflektion och av stillhet och kontemplation (Taizé). Vad som djupast motiverade bytet av term var ambitionen att gå från ett arbete med form till en fördjupning av intention och innehåll. Första fasens process sågs som mer kognitivt riktad, nu sökte man gudstjänst och sång som engagerade hela människan, kroppsligt och andligt, förnuft, vilja och känsla. Det uttrycktes som "upplevd och levd tro". Från ett musikterapeutiskt perspektiv tilldelades musiken en framträdande roll som helhetsskapande kraft, vilken "vänder sig till människans hela, odelade personlighet och utvecklar andliga, själsliga och kroppsliga krafter i harmonisk jämvikt". Helhetssynsättet fick genomslag och kompletterades strax av inslag från den politiska aftonbönen, från "Ökumene" – beteckning för ett brett fält av ekumeniska influenser – och från DDR. Anmärkningsvärt sent, med svenska ögon sett, var att nattvarden först 1979 integrerades i processen, men då i gengäld med stort eftertryck. I de mer fristående s.k. beat-mässorna, med rötter i 1950-talets rock-and-roll hade dock nattvard ingått redan tidigare. Detta har stora likheter med de svenska midnattsmässor för ungdom, först benämnda "midnattsgudstjänst i jazzrytm", som 1966–72 firades i Gustaf Vasa kyrka vid Odenplan Stockholm.

Visan betecknades nu som förkunnelse, med riktningen mot världen oförändrad, men där det imperativa tonläget från den första

fasen ersatts av en mjukare, mer eftertänksam och självrannsakande hållning. Samtidigt tog visorna intryck från den anticipatoriska fest, ett ”redan nu fast ännu icke”, som den levande liturgin i Harvey Cox’ anda inbjöd till. Sammantaget menar författaren att den levande liturgin sannolikt bidrog till en förändring inte bara av gudstjänstkulturen, utan också i själva uppfattningen om den kristna tron inom den västtyska protestantismen som mentalitet.

Populariseringsprocessen riktade sig uttryckligen inte till utomstående, utan till kristna som fann sig hemlösa och främmande i en traditionell gudstjänst. Syftet var kateketiskt, inte mission. En genom undersökningsperioden ökande individualisering av sångtexterna, där ansvaret för trons implementering i världen lades på den enskilde krävde en, med författarens ord, transcendental förankring, ”med och för Gud”. Saknades detta transcendentala drag togs texten inte med. På den grunden uteslöts bl.a. den östtyske poeten och dissidenten Wolf Biermanns kända ”Du, laß dich nicht verhärten”. I Sverige såg man annorlunda på saken. I P.O. Enqvists översättning, ”Nej låt dig ej förhårdna”, ingick den 1971 i sånghäftet *Fred frid frihet* (Bertil Hallin) och sedermera i *Psalmer i 2000-talet*. Sammanfattningsvis fick populariseringsprocessen enligt författaren genomslag i landskyrkornas nya psalmböcker och påverkade också mentaliteten protestantism, bl.a. genom en viss tyngdpunktsförskjutning till dimensionen individ på bekostnad av dimensionen kyrka.

Herrmanns studie är ett grundligt genomfört och tungt vägnade bidrag till modern psalmhistoria. Den skildrar en process som ägde rum i en samhällskontext som i ovanligt hög grad präglades av uppgörelser med det gamla och spänningar i det nya. I samma laddade kontext pågick parallellt arbete med nya psalmböcker i Sverige, Norge och Finland. Genomslag av denna kontext återspeglas i alla processer, men starkast i den tyska. Vistexterna blev där ofta konkreta, profilerat vässade. En stark symbol för politisk och mänsklig splittring, Berlinmuren, fanns ju bokstavligt och bildligt nära. Det slår läsaren att murens livslängd nästan på datum sammanfaller med perioden för Herrmanns undersökning.

Per Olof Nisser

JØRGEN KJÆRGAARD OCH PETER WEINCKE

Liturgi 1–3

Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger

Köpenhamn: Eksistensen, 2022. 607 + 470 + 185 s. ISBN 978-87-410-0829-5;
ISBN 978-87-410-0830-1; 978-87-410-0831-8

Äntligen finns det ett modernt danskt verk om liturgi! En högmässa i danska folkekirken är en psalmsångsmässa. Allt utgår från de minst fem psalmerna, med en stark betoning på Ordets gudstjänst, där predikan är självklart centrum. Liturgin är av det enklare slaget i en dansk mässa. Prästerna är i de flesta församlingar klädda i sin fotsida prästekjole med pipkrage, sällan ytterligare liturgiska plagg och i så fall enbart vid nattvardsfirandet. Nattvarden firas mycket avskalat jämfört med Svenska kyrkans högmässa, utifrån en av tre ordningar. Alla har korta böner före instiftelseorden och i allmänhet en psalmversion av "O, Guds lamm". Ordinariet har nästan helt omvandlats till psalmer, i den mån det finns kvar, medan t.ex. Kyrie och Gloria kan uteslutas helt.

Författarna har utbildat många danska präster. *Liturgi 1-3* är skrivet av Jørgen Kjærgaard och Peter Weincke, båda välmeriterade hymnologer och liturgiskt kunniga, utifrån sina yrken som präst respektive organist, men även som pedagoger i dessa ämnen. Min bekantskap med Kjærgaard utgår ifrån hans första lexikon, *Salmehåndbog I-II*, vars delar tillsammans är lika omfattande som detta liturgilexikon. Tidigare har de båda gemensamt även skrivit en introduktion till de danska psalm- och koralböckerna. Ordningen är talande både utifrån deras egna intressen men också Folkekirkens i stort. Detta initiativ till liturgilexikon är välkommet i sin danska kontext, inga översikter i varken liturgisk historia eller praktikdetta århundrade eller ens om nuvarande gudstjänstordningar (som trädde i kraft 1992). Här finns nu grundliga genomgångar av olika liturgier i Folkekirken, rikt illustrerade med bilder och foton, i tre band om drygt 1 200 sidor.

Det första bandet är en kyrkohistorisk exposé i liturghistoria som utgår från fyra teologiska centra: Jerusalem, Konstantinopel, Rom och Wittenberg. Det gläder mig att den bysantinska liturgin har ett eget kapitel och att inte all liturghistoria utgår från en romersk-

katolsk tradition. Därmed utgår författarna från de perspektiv som är relevanta för Folkekirken, men utesluter alltså alla senare traditioner. Kyrkoårsmässigt har författarna valt att utgå från påsken för att möjliggöra jämförelser och man kan således följa påskdagspredikningar från fornkyrkan till modern tid. Här finns predikningar av diverse kyrkohistoriska giganter och därefter några danska präster tillika psalmförfattare, såsom Brorson, Grundtvig och K.L. Aastруп. Den senaste predikan från 2018 är skriven av Århus biskop Henrik Wigh Poulsen. Det kunde ha varit klädsamt att här välja en kvinnlig prästs (eller biskops) predikan. Kvinnorna lyser i större delen av bandet med sin frånvaro, fram till de sista kapitlen, då det under rubriken om liturgiska kläder finns ett foto på de tre första prästvigda kvinnorna. Därutöver behandlas kvinnor allra sist i ett avsnitt om de tidigare ordningarna från 1537/39 för undervisning av barnmorskor respektive havande kvinnor och barn som hade legats ihjäl av sina mödrar, samt utökningen från 1685 om kvinnors kyrkogång efter förlossningar. För det sistnämnda har det funnits ordningar långt in på 1900-talet. I detta band återfinns också avsnitt om kyrkoåret och kyrkomusiken, samt många spännande avsnitt om kyrkliga handlingar, som inte enbart omfattar tidigare och nuvarande sakrament, utan även prosttillsättningar, lekfolksliturgi och ritualer som försvann. Det finns också ett kort avsnitt om liturgi under coronaepidemin, där några danska församlingar uppmanade till digital nattvard. Bland det som väcker min nyfikenhet på mera kunskap är presentationen av Nicetas av Remesiana, samtida med Augustinus, men med en mer positiv syn på hymner, om vilket han skriver i *De utilitate hymnorum*.

Band två är delvis en upprepning av samma struktur men följer den danska kyrkohandboken, *Ritualbogen* från 2020, med utförliga kommentarer om de liturgiska praktikerna och teologin bakom dessa. Varje del av gudstjänsterna har underrubrikerna praktiskt, historiskt, teologiskt, kyrkomusikaliskt, ibland ännu fler med utveckelser kring musikens praktik och dess historia. Jag uppskattar särskilt den noggranna genomgången av korstecknandet med bilder och historik. Spännande är också att läsa om Färöarnas liturgiska historia och utveckling under reformationstiden, då det fanns sju präster i tjänst

för 17 bebodda öar med 39 kyrkor (!). I detta andra band finns även en genomgång av kyrkoåret (inklusive psalmförslag för alla sön- och helgdagar, anpassade efter första respektive andra årgångens evangelietexter), liturgins rum och en del kyrkorättsliga perspektiv. Författarna har medvetet valt att inte behandla ritualteori eller sociologisk empiri. Ändå är de delvis inne på performativitet, vilket hade kunnat utvecklas ytterligare, liksom avsnitten om kyrkorummen och kyrkans inventarier. Danmark är känt för sin kyrkliga konst även i modern tid och jag hade gärna sett flera exempel på detta.

Band tre innehåller en liturgisk ordlista, översikter över åtta liturgier genom historien, genomgång av liturgiska böcker, personer och platser, litteraturöversikt för fördjupade studier och en modern översikt över liturgimaterial på nätet. Det tunna tredje bandet (185 sidor, jämfört med 607 resp. 470 sidor i de två första) hade möjligen kunnat vara en del av band två, eller så är det bra att det går att lägga bredvid medan man läser de två första banden?

När jag går igenom ordlistan hittar jag några saker. Bland det ortodoxa hittar jag att utrymmet bakom ikonostasen, *adyton*, bara är till för de vigda under liturgin. För mig som kvinna är det utrymmet oavsett min lutherska prästvigning alltid stängt. En del begrepp står som enbart katolska, men används även av lutherska kyrkor såsom Svenska kyrkan, det gäller exempelvis bruk av mitra eller ärkebiskop. Andra missförstånd om Sverige föreligger också, som ett nutida resande av majstång till Valborg. Lite förargligt är det att förkortningen SAB i de två första banden skrivs ut som sopran, alt, tenor (sic!).

Det förekommer såväl skillnader som likheter mellan Folkekirskens och Svenska kyrkans liturgier och praktiker, trots att vår historia och teologi till stor del varit gemensam. Jag studsar när det står att man vid dopsamtalet ska fråga om dopföljet *eventuellt* har förslag på doppsalmer (annars väljer prästen en psalm, som dessutom är en av de minst fem i högmässan, då de flesta dop sker under söndagens huvudgudstjänst). Jag noterar också att alla löften, oavsett om det är vid vigsel eller prästvigning ska bekräftas med handslag ("Så giv mig hand derpå"). Vidare finns det skillnader i både dop, vigsel och begravning, såsom att det är dansk sed att bruden kan gå in med

en manlig släkting, och att samtliga namn, alltså även efternamn, nämns i dopet. I de fall där vigsel och dop sammanfaller ska vigseln ske först, vilket ”komplicerar” förhållandena kring namnet vid dopet.

I det kyrkorättsliga avsnittet med rubriken ”Hvad man kan, hvad man må og hvem bestemmer”, uppfattar jag en i grunden hård reglering i handböckerna av vad man kan, vad man får och vem som bestämmer, för att skydda församlingen, men också att prästen med kyrkorådets och biskopens medgivande har stora möjligheter till lokal anpassning. Detta till skillnad från Sverige vars handbok innehåller många alternativ, men där präster ändå inte alltid följer så noga och inte heller alltid anhåller hos domkapitel om tillstånd till ändringar. Min poäng är att ändringar inte borde handla om den enskilde prästens önskemål, utan om församlingens tradition och önskemål. Detta torde gälla flera skillnader mellan våra båda länder. Danskar uppfattar Sverige som hårt reglerat, men är omedvetna om att Danmark har fler lagar och regler, vilka sedan ändå inte alltid följs, såsom kyrkliga lagar och förordningar, ur vilka relevanta utdrag avslutar band tre.

Den som vill vidga sin liturgiska blick och läsa om hur en annan nordisk luthersk folkkyrka firar gudstjänst kan med fördel läsa *Liturgi 1–3*, för en fördjupad förståelse både av danska och svenska liturgiska traditioner och praktiker.

Sofija L. Pedersen

CLARA NYSTRAND

Teologisering i predikan:

Vad det är och hur det skedde i Svenska kyrkan år 2020.

Diss., Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds Universitet, 2024. 342 s. ISBN 978-91-803-9896-1

I avhandlingen *Teologisering i predikan* är författarens huvudargument att predikan är en praktik och en process där teologi skapas. Fokus i avhandlingen är på processen att skapa teologi, att teologisera. Men också innehållet i den teologi som skapas i predikan behandlas. Upp-

RECENSIONER

219

giften är ”att undersöka på vilka sätt predikanter i Svenska kyrkan formulerar och formar teologi när de predikar med hjälp av bibeltexter, traditioner och referenser till kontexten samt att beskriva några av huvudmomenten i den teologi som formuleras”.

I avhandlingen analyserar Clara Nystrand 228 predikningar som hållits i Svenska kyrkan under år 2020. Materialet är predikomanus från olika perioder under kyrkoåret; fastan, påsk, trefaldighetstiden, allhelgonatiden, advent och jul. Predikomanusen kompletteras med enkätsvar där predikanterna ger information om predikans tillkomst och sammanhang samt bakgrundsfakta.

Författaren frågar sig på vilket sätt predikanterna använder kontexter, bibeltexter och traditioner för att formulera teologi när de predikar. Genom att förstå predikan som ett hantverk, mer specifikt som en makramé, urskiljs och diskuteras en första tråd, nämligen kontexten. Därefter behandlas de andra två trådarna i makramén, bibeltexten och traditionen. Resultatet är rikt och författaren visar hur tolkningar av kontexten växlar mellan kyrkoåret, samt att kontextanknytning i predikan sker på samhälls-, lokal eller personlig nivå.

Bibeltexten har föga förvånande en framträdande roll i predikanternas förberedelser och i den färdiga predikan. Vanligen används evangelietexten, men också övriga av söndagens texter i evangelieboken är vanligt förekommande. Det är tydligt att temat i evangelieboken för den aktuella söndagen och dess texter styr och formar predikan. Det finns en stor bredd i hur predikanterna använder bibeltexterna. De förklarar och utlägger, aktualiserar, återberättar, gestaltar, går i dialog med, tar avstamp i och använder texterna som en röd tråd genom predikan. Predikanterna verkar förutsätta lyssnarens kännedom om texten.

Makraméns tredje tråd, traditionen, används minst medvetet och systematiskt av predikanterna. En intressant slutsats är att de kristna praktiker som predikanterna nämner, som uttryck för tradition, i huvudsak är knutna till gudstjänsten och inte till vardagslivet. Kristen praktik förefaller främst vara att fira gudstjänst, gå till nattvarden, be och sjunga psalmsång. Det blir också tydligt att ett vardagligt språk dominerar i predikan och att ord som synd, nåd och frälsning får stå tillbaka för talet om liv, död och kärlek.

En makramé kan inte hållas samman utan knutar. Clara Nystrand etablerar begreppet kruz som en viktig knut i predikan, i betydelsen ”det som i predikan framkommer om vad som gör att dessa budskap behöver höras just nu”. Det finns också andra knutar i predikningarna, som förklaringar, bearbetningar och teologiska frågor, men det är krusen som står i fokus eller som bör vara huvudärendet. Kruz i de analyserade predikningarna handlar bland annat om det som står i vägen för relationen till Gud, vår syn på oss själva, Covid, isolering, rädsla, död och sorg, att är Gud med oss, att välja fel väg, självupptagenhet, behovet av avkoppling, svårigheter med att leva tillsammans, och klimatkrisen.

Det finns ytterligare en typ av knut i makramén, nämligen bilder. Bildspråket i predikningarna är rikt inte minst i beskrivningar av vad Gud och Jesus *är* och *gör*, ställt i relation till vad människan *är* och *gör*. Här utforskas alltså gudsbilder och människosyn. Även här är materialet omfattande och det hade förtjänat ytterligare en viss bearbetning. Men Gud framstår som nära, kärleksfull och relationsinriktad, medan Jesus märkligt nog förefaller mer avlägsen genom att benämnas bland annat som Kristus och Messias. Ett annat intressant fynd är den positiva människosyn som framträder.

Predikanten som hantverkare har alltså i uppgift att knyta ihop trådarna kontext, bibeltext och tradition genom att tydliggöra de kruz som behöver höras. Då skapas samtidigt teologi och tradition formas. Denna komplexa process kräver skicklighet i val och tolkning för att den makramé som blir resultatet inte ska begränsa kristen livstolkning eller bli obegriplig. Att knyta samman en predikan som öppnar upp och kan fungera som konstruktiv teologi kräver därför förmåga att förstå och tolka samtid och bibeltexter, identifiera kruz samt att vara trygg med kristen tradition. Clara Nystrand navigerar och leder läsaren genom det omfattande materialet med tydlighet och trovärdighet. Genom att använda bilden av predikanten som hantverkare och predikan som makramé växer en tolkning av materialet fram i dialog med homiletisk och teologisk litteratur.

Den teologi som predikningarna ger uttryck för tycks ha en svag förankring i traditionell luthersk teologi. Predikanternas tal om synd och nåd är inte framträdande. De verkar också ha svårt att tala om

människors behov av omvändelse eller ändrad livsstil i rädsla att vara moraliserande. Inte heller är den positiva människosyn som framskymtar särskilt väl anpassad till föreställningar om människan som samtidigt syndig och rättfärdiggjord.

Sett ur ett samtidsperspektiv skulle man kunna hävda att avhandlingen visar på en traditionsförskjutning i predikans teologisering, där människans uppdrag idag är att vara Guds kapabla medskapare och vän i vardagens livspussel. Materialet är emellertid mycket mångfasetterat och det går inte att hävda att det är representativt för predikan i Svenska kyrkan. Antalet analyserade predikningar är dock stort och som van svenskkyrklig gudstjänstdeltagare känner jag igen mig i den själavårdande tonen samt bemyndigande av människan och kan bekvämt orientera mig i exemplen från min egen medelklasstillvaro. Ibland vore det uppfriskande med lite mer motstånd, protest och vision, men det tål att sägas av en fackteolog. Och kanske pekar min önskan om motstånd på en av de många svårigheter för predikanterna som skymtar fram i avhandlingen, nämligen den heterogena lyssnarskaran, bristen på lokal kontextförankring och ambitionen att vara relevant och intressant för alla. Här skulle intervjuer med predikanter och gudstjänstdeltagare kunna utveckla resultatet från avhandlingen.

Avhandlingen förenar på ett förtjänstfullt sätt empiriska studier med teoretisk reflektion, utifrån flera olika vetenskapliga perspektiv med relevans för praktisk teologi. Clara Nystrand visar på god förmåga att samla in, hantera och presentera ett stort empiriskt material, och diskutera det utifrån såväl homiletisk som systematiskt-teologiska perspektiv. Framställningen är tydlig och nyanserad, och hon för läsaren genom texten från början till slut. I avhandlingen lyckas Clara Nystrand med den svåra uppgiften att göra akademisk kunskap relevant för praktikerna själva. Avhandlingen bidrar med ny kunskap och medvetenhet som kan leda till utveckling av predikan som teologiserande praktik.

Katarina Westerlund

VIGDIS BERLAND ØYSTESE

Kyrkjeleg biletbruk

Eit studium av den norske kyrkjesalmen

Diss. Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen, 2023. 409 + 192 s. ISBN 978-82-308-4664-3

Afhandlingen *Kyrkjeleg biletbruk: Eit studium av den norske kyrkjesalmen* af Vigdis Berland Øystese er en omfattende og detaljeret studie i udviklingen af billedsprog i et udvalg af norske kirkesalmer. Den er velskrevet, viser et meget godt kendskab til salmer som genre, salmernes forskningshistorie, reception og deres aktuelle anvendelse. Problemstillingen er klar, den vil gerne give svar på spørgsmålet: Hvad sker der med de sproglige billeder i en salme, når den bliver revideret og flyttet fra en tid til en anden; fra en salmebog til en anden?

Materialet som undersøges er ialt omkring 80 salmer som har til fælles at de er blevet trykt i en af 5 salmebøger: *Den Forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog* (1699 = Kingos salmebog), Landstads *Kirkesalmebog* (1870), *M.B. Landstads Kirkesalmebog revidert og forøket* (1926), *Nynorsk Salmebok* (1925) og *Norsk Salmebok* (1985). Tekstkorpusset som udgør materialet indeholder salmer som både står i "Kingos salmebog" (1699) og i *Norsk salmebok* (1985). De fleste af de 80 salmer er blevet trykt i flere end to salmebøger.

Salmernes billedsprog studeres ud fra den kendte litteraturforsker Northrop Fryes (1912–1991) teorier, hvor det gamle bibelfortolkningsskema *quadriga* anvendes som udgangspunkt. Man kan godt sige at Fryes teorier ikke er det nyeste indenfor litteraturforskningen, men har den fordel at de er meget omfattende og forener derfor gammelt og nyt, og har i afhandlingen fungeret som en "samlende teori".

Man kan sige at afhandlingen begynder for alvor – efter forord, sammendrag på engelsk og norsk – med tredje kapitel som er en meget fin indledning og godt overblik over salmen som genre og det materiale som skal undersøges. I fjerde kapitel drøftes teori og metode, især Northrop Fryes litterære forudsætninger og teorier. De næste kapitler er baseret på Frye som ses på titlerne: Bokstaveleg fase (hvor de fem salmebøger drøftes), Deskriptiv fase inddeles i fire hovedafsnit som kaldes Axis mundi (6.1), Den skapte verda (6.2), Mennesket (6.3) og Samfunnet (6.4). Under afsnittet Mennesket

RECENSIONER

223

er der mange spændende små afsnit, som f.eks. Familie, kjønn, Maria / Menneskelivet / Kroppen / Smertas anatomi / Hjarta / Andre kroppsdelar / Munn, tunge, tale, song / Erotikk.

I de næste kapitler bliver den kristne trosbekendelse (lidt overraskende) integreret i Fryes system: 7 Formell fase. Første trusartikkel. *Faderen*; 8 Formell fase. Andre trusartikkel. *Sonen* [som inddeles bl.a. i Jesu doble natur og Marias rolle i salmane, Brudgom; Kroppsleg frelsesgjerning. Jesu liding; Frelsaren, Profeti og GT-allusjonar. Typologi. Quadriga,]; 9. Formell fase. Tredje trusartikkel. *Anden og kyrkja*; 10. Mytisk fase som inddeles i Syklisk struktur i salmebøger, Sykliske biletmønster i salmane, Dialektiske mønster, Modus; 11. Anagogisk fase. Tilsidst kommer 12, Konklusjon, som inddeles i Bokstaveleg fase, Deskriptiv fase, Formell fase og Mytisk og anagogiske fase. Dette viser at der er bestemte former som danner strukturen og igen omstrukteres i afhandlingen. De fleste kapitler afsluttes med en "avrunding" som opsummerer det vigtigste i hvert afsnit.

Hver eneste genre indenfor litteraturen har bestemte regler. Det gælder salmen i en endnu større grad end mange andre genrer. Dette fremgår meget tydeligt af denne afhandling. Det påpeges, at salmen er en litterær tekst, som alligevel har en særstilling blandt andre tekster. F.eks. når doktoranden skriver: "Litteraturen er i sin rett til å påstå ka som helst. Dette er ein rett som den autoriserte kyrkjesalmen på ingen måte kan påropa seg" (s. 85). Salmen er med andre ord en litterær form der har en meget snæver ramme, men har alligevel muligheden for at gå sin egen vej. Der er bestemte regler og en teologisk og ideologisk ramme, som digteren er nødt til at holde sig indenfor.

Selvom doktoranden lægger stor vægt på at vise hvordan forskellige salmebogskommissioner har ændret salmerne – i fleste tilfælde uden at bede nogen om tilladelse – er fokuset ikke på enkelte kommissioner eller enkelte personer indenfor kommissionerne (Landstad er måske en undtagelse). I denne afhandling undgår forfatteren at fokusere på enkelte personer. Der er mange eksempler på omstridte beslutninger og det lyder næsten altid som om det er selve salmebøgerne som har truffet beslutningen: "Dei yngre salmebøkene held fast ved at det som skjer, er fælt, men fremhevar ikkje så sterkt som K og L at det

er Guds pisk som vert svinga" (s. 217). Også: "Landstad følgjer med glede opp fryderopa frå den gamle salmen [...] L R klappar ikkje [...] Kanskje finn L R det vanskeleg å kombinere barnet og brudgommen ..." (s. 314).

Personificeringen af salmebøgerne er problematisk, men på en måde også en klog løsning. Doktoranden er helt klar over hvordan salmebogskommissionerne er sammensat og hvordan de arbejder. Men i stedet for at fokusere på enkelte personers motiver for beslutninger fokuseres på selve ændringerne. I den forbindelse er afhandlingens diskussion om det mandlige vs. det kvindelige synspunkt eller erfaringssynsvinkel interessant. Der er mange iagttagelser som kunne opfordre til videre forskning. Det påpeges f.eks. angående en salme af Kingo ("Naar et Menneske Livet faar") at den bliver ændret i senere norske salmebøger på den måde, at "Mor- og barnbiletet er fjerna, og ein er attende i den vaksne kvardagen. Noko av det kroppsnære ved salmen, og kroppen forstått som natur og del av skaparorden, er dermed borte" (s. 202). Et andet eksempel er en salme som er "prega av tillitsfull takksemd til ein Gud som er som ein kjærleg far, korrigert til 'mor og far' i NoS, miskunnsam og nådig [...] Gudsbiletet teksten presenterer, er transportabelt og akseptabelt frå tid til tid, jamvel om nyare revisjonar freistar dempa det eksplisitt mannlege ved guddommen. Det folkeleg vert også borte" (s. 215).

Salmer er sjældent et tema for forskning og undervisning og plejer ikke at få stor plads i litteraturhistoriske værker, i hvert fald ikke nyere salmer eller salmer fra samtiden. Alligevel er salmer som genre meget omfattende og varieret, og findes overalt; de bliver ikke kun sunget i kirken eller i menigheder, salmesang på CD'er har været meget populær, og på den måde synges salmer overalt. Det er et overset faktum at der stadigvæk er mange som skriver salmer. Det er også en af afhandlingens konklusioner: "Salmen som sjanger er høgst levande og produktiv" (s. 390).

Som alle ved er en salme både tekst og musik og melodierne er ofte afgørende for hvordan salmen virker og hvordan den bliver brugt og forstået. Det er doktoranden sig også bevidst: "Jamvel om det musikalske ikkje er emne for dette arbeidet, vil eg gjere ein av-

stikkar til songen, ikkje minst fordi syngemåten har nært samband med korleis tekstane er utforma og presenterte i dei forskjellige salmebøkene” (s. 92).

Forfatteren siger s. 60: ”Eg vonar eg med mitt arbeid kan gi eit tilskot til norsk hymnologisk forskning. Det er ikkje tidlegare gjort eit systematisk studium av tekstrevisjonane i norske salmebøker, og dette vonar eg vil vera av interesse for somme” (s. 60). Det er bestemt lykkedes forfatteren. Vigdis Berland Øystese har gjort det klart at ”[...] bileta og måten dei vert endra på, avgjera korleis salmen blir tolka” (s. 188). Hendes afhandling *Kyrkjeleg bileitbruk: Eit studium av den norske kyrkjesalmen* er et banebrydende arbejde som forener på en original måde teorier fra litteraturvidenskab og teologi. Den kaster nyt lys over norsk salmehistorie og er også af interesse for salmehistorien i de andre nordiske lande.

Margrét Eggertsdóttir